

*Руслана Мариняк
м. Харків, Україна*

«AD FONTES!»: ХАРАКТЕР ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ШІСТДЕСЯТНИКІВ ТА МИТЦІВ – ПРЕДСТАВНИКІВ КРАЇН СОЦТАБОРУ

Художня історіософія – це втілена в ідеях та образах художньої літератури, в індивідуальній людській долі цілісність історії. У художній історіософії показується, як людина детермінована її емоційно-чуттєвою природою, культурою, віросповіданням тощо.

Історіософська концепція літературного твору – це доповнення «історіографічного міфу» індивідуально-особистісного фактора історії (як, приміром, пам'ятаємо, звучало гасло творчої української інтелігенції 1960-х – «До джерел!»). Історіософію коректно шукати у конкретних сюжетах, у мотивах, в образах, у міфологічних структурах (бо все це складові історії).

Метою нашої статті є показ схожої історіософської парадигми в літературі українських та угорських митців (угорська література взята з усього пласту текстів як презентант загальних тенденцій у літературі країн Варшавського договору, оскільки саме «Угорська революція» 1956 року спричинила в соціалістичній частині Європи певні опозиційні рухи, які згодом мали значний вплив на перебіг культуротворчих процесів у цих країнах) у добу «відлиги 1960 років», базованої на закоріненні в національній історії.

У ХХ ст. формування історіософських поглядів вітчизняного шістдесятництва здійснювалося на основі глибинного аналізу історіографічного матеріалу, що стосувався питань національної історії [3, 5, 8]. Як зазначає О. Забужко, «головним наслідком «відлиги» була втрата «імітат-культурою» монопольного характеру» [2, с. 59]. Це спричинилося до того, що у вітчизняній історичній науці, в історіософії та епістемології цього періоду погляд на історичну подію, факт як на такий, що існує об'єктивно, незалежно від суб'єкта (постулат марксистсько-ленінської філософії), втрачає свою аксіоматичність. Фактологія відступає на другий план, питання історії все більше пов'язуються з сучасністю [7, с. 11]. У колізіях минулих століть відшуковують пояснення складнощів у новому, змінному світі.

Філософський аспект української історіософії другої половини ХХ ст. становлять проблеми цивілізаційного місця (історичного простору) України, факторів дискретності, стрижня українського історичного процесу, його періодів, рушійних сил (суб'єктів) і законів історії. Сцієнтистський пласт вітчиз-

няної історіософії стосується проблем осягнення поняття «український народ», тлумачення ролі державності, боротьби між «лісом» і «степом» в цивілізаційній історії Східної Європи, історичного призначення і ролі різних станів чи інституцій – церкви, козацтва, шляхти тощо. Аксиологічний пласт – це морально-етичні або світоглядні якості й пріоритети, це ставлення до минулого і майбутнього як до етично чи естетично вартісних реалій. Даний аспект історіософії складається також з національних і соціально-політичних чи культурно-історичних програм і прогнозів, з прагнень до практичного втілення декларованих вартостей та ідеалів [7]. Ця найбільш емоційно й ідеологічно заангажована ланка історіософії найповніше реалізована в публіцистиці та художній літературі.

Погляди шістдесятників щодо з'ясування специфіки тяглості української історії характеризуються досить чіткою концептуальною єдністю. Так в українській історії шістдесятники простежують тенденцію до дискретності. Найбільш виразно розірваність історичного процесу демонструють два періоди – «символи ями» – небезпечні в історії України: період між XIII–XV століттями і час між другою половиною XIX ст. – 1917–20-м роками. Перший період поставив під загрозу самобутність існування українців. За словами М. Грушевського, через ігнорування капіталу доби Київської Русі. Покоління за поколінням українці втрачали навияки самостійного державного життя, складалося враження, «ніби поколінням відбило історичну пам'ять», що було на руку Москві: знищення старокиївських традицій імперським урядом без жодних перешкод з боку місцевого населення допомогло творенню загальновідомих фальсифікацій. Українська еліта демонструвала поверхове зацікавлення досягнене спочатку через відсутність ґрунтових історичних розвідок про ці часи, пізніше – через довіру спекулятивним історичним концепціям російських істориків. Це спричинилося до помилкових поглядів на лінеарність української історії, до виникнення необ'єктивних історіософських підходів у з'ясуванні причин кризових моментів в історії України. Шістдесятники аналізують період між XIII і XV століттями як час, коли даремно було шукати на нашій землі сильних типів і сильних почувань. Окреслений період став істотною перешкодою на шляху збереження лінеарності традицій, започаткованих княжою федеративною системою правління, що й призвело до подальших схиблень на шляху державотворення, консолідації українського етносу й уповільнило період його переходу у стан свідомого національного буття. Більш серйозно загрожував збереженню національної ідентичності другий період (XIX ст. – 1917–20 рр.). В. Мороз назвав його епохою, коли Україна вперше втратила власну державотворчу лінію роз-

витку, виявилася спроможною хіба що на виплекання типу «безхребетного рутенця», людини з «мишачим характером» і з породженням концепції абсолютної «опори на Москву» [4, с. 22]. Позиції В. Мороза співзвучні з поглядами М. Грушевського, який вбачав трагічність ситуації історії України в попаданні ще після 1654 р. під вплив російської православно-християнської цивілізації, коли наша вітчизна «не знайшла опертя в якимсь новім циклі: ні в католицькім, ні в протестантськім» [1, с. 21].

Філософсько-гносеологічний підхід, обраний шістдесятниками у процесі пізнання минулого, базувався на усвідомленні передумов самого історичного пізнання, можливості перемоги історичного мислення над обмеженістю фактів, а тому вимагав певної світоглядної визначеності. Виеновки, зроблені в історіософських студіюваннях цього покоління можуть розглядатися нами як гіпотези, але свою справу вони зробили – стимулювали пошук у царині науки щодо з'ясування характеру тяглості українського історичного процесу.

Отже, дискретність вітчизняної історії пояснюється як результат відсутності філософського обґрунтування пріоритетів національної ідеї, оскільки національне життя мало тільки короткі хвилини, такі, що могли спалахнути сильним огнем, а переважно тільки тліло непомітно під попелом, і національне почуття слабло й завмирало [1, с. 16].

Процес десталінізації суспільства, що активно відбувався в УРСР, безумовно, змінив і орієнтацію вітчизняної історіософії. Її репрезентувало у 1960-х роках покоління творчої інтелігенції Києва, Львова та інших міст України (Л. Костенко, І. Драч, В. Симоненко, М. Брайневський, В. Чорновіл, А. Горська, І. Калинець, І. Світличний та ін.).

Фальсифікування радянських історіографів вже з 1947 р. зачіпають й історію тих країн Західної Європи, які ввійшли до складу соцтабору. Правда, тут політика радянського уряду не так відверто декларує «російську ідею» (хоча й підкреслюється постійно синонімія понять «російський – багатонаціональний – універсальний»). Активне втручання у внутрішнє життя країн соціалістичного блоку пояснюється як захист завоювань соціалізму, як протидія «проголошеній у 1947 році президентом Труменом доктрині «стримування комунізму», протидія «американському мілітаризмові». 1947 рік – «рік викриття внутрішньої конрреволюції», «антидемократичної змови» в Угорщині, йдеться про звинувачення Імре Надя в ревізюнізмі ідей Маркса – Леніна; саме Надь став «одним із перших, хто в повоєнній Європі, виходячи з глибини самого марксизму-ленінізму, зрозумів, що на практиці комунізм – це жорстока химера, а більшовизм в окремо взятій країні – народа трагедія» [3, с. 16].

Художня література Угорщини 50–60-х років не уникала безпосереднього впливу, викликаного подіями 1956 р. – ряд угорських письменників іде до осягання сучасності через історію. В їх творчості з'являється нове трактування історичної тематики. Є. Умнякова, дослідниця прози і драматургії Угорщини, відзначає абсолютно новий підхід у трактуванні подій періоду національно-визвольної боротьби угорців 1848–1849 років (йдеться про роман А. Томаші «Дзеркало вітчизни», драму Д. Уйнша «Полум'я факела», творчість К. Шандора, Т. Дері, І. Добози). Грізний час випробувань, болісні роздуми, сумніви й суперечки людей, які не виявили справжнього ворога, внутрішня боротьба людини, що заплуталася в лабіринті політичних та етичних шукань (драми Й. Дарваша «Небо в кіптяві», 1959, «П'яний дощ», 1963), переосмислення подій 1956 р. у творчості Я. Фалдека (роман «Розгублений», 1960), І. Добози (роман «Прибій», 1958), життя угорської інтелігенції у післявоєнний період (п'єси Л. Мештерхазі), пошук «істини історії» у Л. Немета (п'єси «Галілей» та «Пансіоні Матіас»), філософське переосмислення вітчизняної історії в історичних п'єсах та ліриці Д. Йєша – тематика творів 50–60-х років. 60-ті роки в угорському культурному середовищі – «період національного самопізнання» і навіть період «національної самокритики» [6], це період руху «народних письменників – дослідників села (у своїй творчості вони приділяли активну увагу питанням етнографії, історії, національної традиції; письменників цього руху називають соціографами). Філософське заглиблення в історію (творчість Магди Сабо), рефлексії, пов'язані з філософією свободи для окремої особистості і людства» (так означила свою творчість Дюла Хернаді), апелювання до істин людської історії і спроби осмислити сутність протиріч, питання вибору в різні епохи різними людьми (Т. Дері) складають коло етичних проблем, порушуваних угорською літературою.

Не відстежуючи прямих впливів угорської літератури на вибір історичної тематики як стрижня всього національного відродження в підрадянській Україні 1960-х років, можемо констатувати тотожність обраних тем, засобів, прийомів у створенні національних історіософських концепцій у середовищі культурної інтелігенції як України, так і Угорщини.

Взагалі найбільш опозиційною силою в суспільстві, охопленому радянською імперською владою, «була інтелігенція, а серед неї найактивнішими були письменники, всіх жанрів митці і вчені» [6, с. 101].

Отже, бачимо ідеї національного відродження резонували у всіх слов'янських країнах, що «досить сильно відчували «опіку» СРСР, який під маскою інтернаціоналізму й дружби народів здійснював імперську політику, пригнічуючи й поволі русифікуючи слов'янські народи. Різні кола інте-

лігенції ждали більш творчої свободи, а в політиці цей рух набрав сили ревізійонізму, що виявлялося в «соціалізмі з людським обличчям» (вислів Дубчека).

Список літератури: 1. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Репринт. вид. / М.С. Грушевський – К. Наук. думка, 1996. – Т. 9. Кн. 1: роки 1650–1654. – 871 с. 2. Забужко О.С. Філософія української ідеї та європейський контекст / О. Забужко. – К.: Основи, 1993. – 126 с. 3. Колесников К. Категорія історіософії: епістемологічне наповнення і традиції використання / К. Колесников // *Визвольний шлях*. – 1998. – Кн. 5 (602). – С. 584–590. 4. Мороз В. Есе, листи й документи / В. Мороз. – Торонто: Сучасність, 1975. – 288 с. 5. Наумович С. Історіософічні твори / С. Наумович // *Визвольний шлях*. – 1973. – Кн. 6. – С. 679–684. 6. Неверлий М. Слов'янський контекст шістдесятництва / М. Неверлий // *Сучасність*. – 2000. – № 1. – С. 101–109. 7. Раки-тов А.И. Историческое познание: Системно-гносеологический поход / А.И. Раки-тов. – М.: Изд-во полит. лит-ры, 1982. – 304 с. 8. Ткаченко В.М. Україна: історіософія самоорганізації / В.М. Ткаченко. – К., 1994. – 42 с.